

פסח: כיצד ניתן לאכול אפיקומן אחרי חצות

בס"ד

פתיחה

המשנה בפסחים (ק"ט ע"ב) כותבת 'שאינן מפטירין אחר הפסח אפיקומן', ונחלקו רב ושמואל בביאור כוונתה: רב סבר, שפירוש המילה אפיקומן הוא 'אפיקו מנייכו', כלומר הוציאו את הכלים. לשיטתו הגמרא אוסרת לפנות את הכלים ולעבור לאכול במקום אחר, מחשש שמא יאכלו את הפסח בשני מקומות, אבל אין מניעה לאכול עוד באותו מקום לאחר אכילת הקרבן.

שמואל חלק וסבר, שפירוש המילה אפיקומן הוא 'הוציאו ממתקים לקינוח'. לשיטתו הגמרא אוסרת להוציא מיני מתיקה לאחר אכילת הפסח (ובזמן הזה אחרי אכילת המצה, שמהווה תחליף לקרבן). להלכה נפסק גם כדעת שמואל, ונחלקו הראשונים מדוע לשיטתו אסור לאכול אחרי אכילת האפיקומן:

א. **הרמב"ן** (מלחמות כו ע"ב בדה"ר) פירש, שמכיוון שחובה שקרבן הפסח יאכל על השוכה, אם יהיה מותר לאכול לאחר אכילתו, יש חשש שלא יקפידו להיות שבעים בעת אכילת הקרבן. גם בזמן הזה שאין קרבן פסח ולכאורה היה אמור להיות מותר לאכול לאחר אכילת המצה, חכמים החילו את האיסור כיוון שמצת האפיקומן מהווה תחליף לקרבן (ועיין בבעל המאור שם).

ב. **הרמב"ם** (חמץ ומצה ח, ט) לעומת זאת סבר, שאסור לאכול אחרי הפסח כדי שיישאר טעמו בפה בסוף הערב. כפי שכתב רבינו מנוח, "יתכן שנפקא מינה בין הטעמים תהיה האם מותר לשתות לאחר אכילת האפיקומן. לדעת הרמב"ן יהיה מותר, כיוון ששתייה איננה משביעה. לדעת הרמב"ם לעומת זאת רוב המשקים יהיו אסורים כיוון שהם מעבירים את הטעם בפה, ובלשונו:

"ואתא גמרא דידן לפרושי טעמא דאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן משום פיקוחי טעמא, ומינה שאסור לשתות אחריו ולאכול אפילו דבר מועט ועל אף על פי שאכלו על השבע כמו שכתב הרב בזה ובסמוך, חוץ מכוסות של חובה וכדאמרין בפסח אמרינן במצה אחרונה שהיא זכר לפסח, וכך אנן נוהגין."

בחלק מהבתים, לעיתים קרובות ההגדה נמשכת זמן רב ולא מספיקים להגיע 'לשולחן ערוך' וכבר מגיע זמן אכילת מצת האפיקומן (זמן שכפי שנראה תלוי במחלוקת ראשונים) שאחריה אסור לאכול. בעקבות כך נעסוק הפעם בשאלה, האם יש פתרון לבעיה זו על בסיס התנאי של האבני נזר.

זמן אכילת אפיקומן

עד מתי מותר לאכול את האפיקומן? הגמרא במסכת ברכות (ט ע"א) מביאה מחלוקת בין רבי אלעזר לרבי עקיבא בשאלה, עד מתי מותר לאכול את קרבן הפסח. לדעת רבי עקיבא אפשר לאכול עד עלות השחר כיוון שאז נחפזו בני ישראל לצאת, ואילו לדעת רבי אלעזר בן עזריה לעומת זאת אפשר רק עד חצות, כיוון שאז התרחשה מכת בכורות ורצו המצרים שעם ישראל יצאו מארצם.

למרות שהמחלוקת בין רבי עקיבא לרבי אלעזר מתייחסת לשאלה עד מתי ניתן לאכול את קרבן הפסח, בפועל כפי שראינו בפתיחה יש השוואה בין קרבן הפסח לאכילת האפיקומן. משום כך נחלקו הראשונים כמי לפסוק, כיוון שמחלוקתם אינה נוגעת רק לסוגייה שתהיה רלוונטית לעתיד לבוא:

א. **רבינו חננאל** (פסחים קכ) **והתוספות** (מגילה כא ד"ה לאתויי) פסקו להלכה כרבי אלעזר, שיש לאכול אפיקומן עד חצות. ועל אף שהגמרא בעירובין (מו ע"ב) כותבת שהלכה כרבי עקיבא כאשר הוא נחלק עם תנא אחר, כיוון שממספר משניות משמע שהלכה כדעת רבי אלעזר כך יש לפסוק, והכלל שהלכה כרבי עקיבא לא נאמר במקרים בהם משמע שאין הלכה כמותו, ובלשונו:

"נראה דהלכה כרבי אלעזר דהא איכא סתמא (= יש משניות) בערבי פסחים (פסחים קכ ע"ב) דקאי כוותיה דתנן הפסח אחר חצות מטמא את הידים, וכן משנה באיזהו מקומן (זבחים נו ע"ב) וסתמא בסוף פרק ראשון בברכות (ט ע"א), ואם כן צריך למהר לאכול מצה בלילי פסחים קודם חצות, ואפילו מצה של אפיקומן, שהרי חיוב מצה בזמן הזה הוא דאורייתא."

ב. **הרי"ף** (כז ע"ב בדה"ר) **והרמב"ם** (חמץ ומצה ו, א) חלקו, ופסקו להלכה כדעת רבי עקיבא, שמותר להמתין עם אכילת האפיקומן עד עלות השחר, וסברו שהכלל שהלכה כרבי עקיבא מחברו תקף גם במקרה זה. עוד הביאו ראייה לשיטתם מהמשנה במסכת ברכות (ב ע"א) הכותבת שכל דבר שמצוותו בלילה - כשר לעשותו כל הלילה, ובפשטות גם מצוות אכילת אפיקומן כלולה בדיון זה.

ג. **הרא"ש** (י, לח) בדעה ממוצעת בראשונים נקט, **שמצד אחד** הלכה כרבי עקיבא וכדעת הרמב"ם שאפשר לאכול אפיקומן עד עלות השחר. אך **מצד שני** הוסיף, ראוי להחמיר כשיטת רבי אלעזר ולאכול קודם חצות, מכיוון שיתכן שכמו שחכמים גזרו לקרוא קריאת שמע קודם חצות כדי למנוע מצב בו יישכחו לקרוא, כך חכמים גזרו שצריך לאכול אפיקומן קודם חצות שמא לבסוף ישכחו.

להלכה

א. להלכה נראה **שהשולחן ערוך** (תעז, א) פסק כדעת הרא"ש, דהיינו שמעיקר הדין ניתן לאכול את האפיקומן לאחר עד עלות השחר, אבל לכתחילה יש להיזהר לאוכלו קודם חצות. גם **המשנה ברורה** (ביאור הלכה ד"ה ויהא) נקט כך להלכה, והביא ראשונים רבים וכן גם את דעת הגר"א הסוברים שאין לאכול אפיקומן לאחר חצות, ובלשונו:

"אכן יש הרבה מגדולי הראשונים דסבירא דלאחר חצות לא יצא ידי חובתו והם רבינו חננאל והסמ"ג בשם הרי"י בעל התוספות, והמרדכי בסוף פסחים ורבינו ירוחם וכן מצדד האור זרוע והרוקח והרא"ש והרשב"א והר"ן מסתפקים בזה וכתבו דעל כן יש ליזהר שלא לאחר יותר מחצות. ויש מהראשונים שכתבו דאפילו לרבי עקיבא הוא רק לעניין דאורייתא, אבל משום הרחקה מודה דאסור לכתחילה לאחר יותר מחצות וכן כתב הגר"א בביאורו."

עוד הוסיף **המשנה ברורה** (שם), שבמקרה בו עבר חצות ושכחו לאכול אפיקומן ניתן לאוכלו, אך בלא ברכה. כך שמצד אחד אם הלכה כדעת הרמב"ם יוצאים ידי חובה כיוון שעוד לא הגיע עלות השחר. ומצד שני, גם אם נפסק כדעת התוספות שניתן לאכול רק עד חצות, מכל מקום אין מניעה לאכול מצה ללא ברכה.

משפחות המתעכבות

יוצא שלמעשה, לכתחילה יש לאכול קודם חצות את מצת האפיקומן, ובמשפחות שמרניות בסיפור ההגדה פסק זה יוצר בעיה. כפי שראינו קודם לדעת הרמב"ם, לאחר אכילת האפיקומן אסור לאכול כדי שטעם המצה יישמר בפה, ואם משפחות אלו יחששו לדעת השולחן ערוך ויאכלו את האפיקומן קודם חצות, הן לא יוכלו לאכול סעודת החג.

כדי ליישב את מנהגם (ומנהגו של החתם סופר שנהג גם כן) כתב **המנחת יצחק** (ט, מח), שכיוון שכאשר השולחן ערוך פסק שיש לאכול אפיקומן עד חצות כתב רק שיש להיזהר לעשות כך, ומעיקר הדין ייתכן שדעתו שהלכה כדעת הרמב"ם שניתן לאכול עד עלות השחר, סמכו על כך והעדיפו לאכול אפיקומן לאחר חצות, לאחר שסעדו את סעודת החג 'בשולחן ערוך'.

התנאי של האבני נזר

אפשרות נוספת ליישוב המנהג, העלה **האבני נזר** (או"ח שפא, ה). הוא טען, שכאשר צריך שטעם האפיקומן יישאר בפה, החובה היא עד הזמן בו מותר לאכול אותו. כלומר, לדעת התוספות צריך שטעם המצה יישאר רק עד חצות, אבל לאחר חצות אין מניעה לאכול שוב. לדעת הרמב"ם לעומת זאת, צריך שטעם המצה יישאר עד עלות השחר. מתוך נקודת הנחה זו הציע כך:

לפני חצות, על הסועד לקחת מצה לאכול אותה ולכוון, אם הלכה כדעת והתוספות שזמן אכילת מצה רק עד חצות - כוונתו לצאת ידי חובה במצה זו. לעומת זאת, אם ההלכה כדעת הרמב"ם - אכילה זו נחשבת כסתם אכילת מצה. לאחר שעבר חצות ניתן להמשיך בסעודה, שהרי לדעת התוספות עבר הזמן בו מותר לאכול אפיקומן, ולדעת הרמב"ם עוד לא אכלו אפיקומן.

לאחר חצות, כאשר סיימו בנחת את ההגדה והסעודה יש לאכול מצה נוספת ולהתנות, שמכוונים במצה זאת לקיים מצוות אפיקומן לדעת הרמב"ם, שכאמור לשיטתו המצה הראשונה שאכלו קודם חצות נחשבת 'סתם מצה' ולא מצת אפיקומן, ובכך יוצאים ידי חובת כל השיטות ומיושב מנהג האוכלים אפיקומן אחר חצות, ובלשונו:

"ונראה דודאי אין חיוב שישאר טעם פסח ומצה בפיו רק בזמן המצווה. ועל כן נראה דאם בסעודה רואה שקרוב לחצות. יאכל כזית מצה על תנאי, אם הלכה כר' אלעזר בן עזריה יהיה לשם אפיקומן. וימתין עד לאחר חצות ויאכל סעודתו. ואחר כך יאכל שנית אפיקומן ויוצא ממה נפשך. אם הלכה כרבי אלעזר בן עזריה דעד חצות - יוצא באפיקומן ראשון. ואחר חצות מותר לאכול דברים אחרים. ואם הלכה כרבי עקיבא דעד שיעלה עמוד השחר - יוצא באפיקומן השני'."

החולקים על האבני נזר

חלק מהאחרונים קיבלו את תנאו המחודש של האבני נזר, אך אחרים חלקו והעלו מספר קושיות על דבריו:

א. את הנקודה העיקרית בה לא הסכימו איתו, העלה **הרב משה פיינשטיין** (אגרות משה או"ח ה, לח). בעוד שכאמור האבני נזר טען שצריך שטעם האפיקומן יישאר רק עד השעה בה מותר לאכול אותו, הם סברו שאין הלכה כך, ושגם לדעת התוספות שמותר לאכול אפיקומן רק עד חצות, מכל מקום טעם האפיקומן צריך להישאר בפה עד יום המחרת, ובלשונו:

"אבל העיקר מה שכתב שלרבי אלעזר בן עזריה ליכא (= אין) איסור האכילה אלא עד חצות, ואחר כך רשאי לאכול ואפילו מצות, שהוא דלא כהמקובל בכל המקומות שאחר אפיקומן אסור לאכול כל הלילה, וכדמשמע מלשונו שגם אצלו הוא חידוש למעשה."

ב. האבני נזר הניח שרק הטעם של הרמב"ם שישאר טעם המצה בפה נפסק להלכה, אבל הרי כפי שראינו בפתיחה, לדעת הרמב"ם אין לאכול לאחר אכילת האפיקומן כדי שיאכלו אפיקומן על השובע, ולפי טעם זה וודאי שיהיה אסור לאכול לאחר חצות גם לדעת התוספות, משום שאם יותר לאדם לאכול לאחר חצות יש חשש שלא יאכל את הפסח על השובע.

כמו כן, הסיבה שהרא"ש (ושכאמור כמותו פסק השולחן ערוך) נקט שיש לאכול אפיקומן קודם חצות ולא עד עלות השחר, היא מחשש שמא מחמת הסעודה והעייפות ישכח האדם לאכול אפיקומן. אם יהיה ניתן יסמוך על טעמו של האבני נזר, עדיין קיים החשש שמא לא יאכלו בסוף אפיקומן, שהרי הוא סומך על כך שיזכור לאכול אפיקומן נוסף לאחר חצות.

תנאי במצוות

קושיה נוספת צדדית שהקשו על האבני נזר, שהוא הניח כדבר פשוט שמותר לעשות תנאי במצוות - אם הלכה כדעת התוספות, מצת האפיקומן היא המצה הראשונה שאוכלים, ואם הלכה כדעת הרמב"ם, מצת האפיקומן היא השנייה, אך לא כולם הסכימו שמותר לעשות תנאי זה:

א. בעקבות דברי **האבודרהם פסק השולחן ערוך** (תפ"ט, ג), שאדם המתפלל ערבית כבר בבין השמשות, יכול לספור ספירת העומר ללא ברכה ולהתנות שאם יזכור בלילה לספור ספירת העומר (ואז יוכל לספור בברכה), אז הספירה אותה ספר בבין השמשות לא נחשבת. אך אם יישכח לספור בלילה, הספירה כעת תחשב לו - . עולה מדבריו שאפשר לעשות תנאי במצוות.

ב. לעומת זאת **המגן אברהם** (שם) בעקבות **הרא"ם** חלק וסבר שאי אפשר לעשות תנאי במצוות. המגן אברהם הקשה, שהרי מצוות צריכות כוונה, ואיך ייתכן לקיים מצווה בלי כוונה גמורה לקיימה? לפי פוסקים אלו, בפשטות התנאי של האבני נזר לא יחול, כי אי אפשר להתנות שאם הלכה כדעה מסויימת אז מצת האפיקומן תהיה המצה הראשונה, ואם אין הלכה כמותה, מצת האפיקומן תהיה המצה השנייה (ועיין באגרות משה לקושיות נוספות).

חג שמח! קח לקרא בשולחן החג, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו...

¹ הסיבה שהאבני נזר, בחר לפרש שלדעת רבי אלעזר בן עזריה צריך שטעם המצה יישאר רק עד חצות, שהגמרא בברכות מביאה שרבי אלעזר בן עזריה למד שצריך לאכול את המצה עד חצות מהפסוק 'ועברתי במצרים בלילה ההוא'. מקשה האבני נזר, והרי הקב"ה עבר בחצות ולא לפני, אם כן כיצד מותר לאכול לפני חצות? אלא צריך לומר, שטעם המצה צריך להישאר בחצות הלילה.

² מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com